

A hazugságról

A hazugság működése általában, és speciálisan a közéletben és a magánéletben

Írtam már néhány sort erről a témáról „Röpke gondolatok a hazugságról”¹ címmel. A közéletünk fonákságait látva, és kedvenc témám, az információelméleten gondolkodva szeretném egy kicsit részletesebben is összefoglalni a jelenlegi tudásomat a hazugságról.

Dávid Gyula fizikus 2009-es előadás-sorozatában egy helyütt beszélt arról, hogy a mozgás folytonosságának feltételezése genetikailag rögzült az embernél, ez az úgynevezett emlős-agy öröksége. Nos, **a megtévesztés képessége még ősbibb örökségünk**: amint kialakult az élőlényeknél az, hogy egymást tekintik tápláléknak, azaz **amióta létezik vadász és zsákmány**², **azóta alakult ki a megtévesztés képessége mind a vadásznál, mind a zsákmánynál.**

A humán közösségekben a társadalmon belül is kialakul a táplálkozási verseny, és ezzel együtt **megjelenik a megtévesztés nyelvi formája; a hazugság.**

1. A megtévesztés oka

A legbonyolultabb nyílt rendszerek – legjobb példák erre az élő rendszerek és az emberi társadalmak – már nem csak spontán táplálkoznak a környezetükből, de a táplálékot saját maguk veszik el. Ezzel egyidejűleg megjelenik egy olyan folyamat, amit én „önemésztésnek” nevezek, mivel a kialakuló versengésben a rendszerek tagjai már egymás elől, sőt egymástól is elveszik a javakat.

A Föld élő rendszereit globálisan, egy rendszerként tekintve **az önemésztés egyik speciális elemeként megjelenik a táplálékszerzési verseny legdurvább formája, amikor az élő egyedek egymásból táplálkoznak.** Ez a táplálkozási forma gyorsabban, és jobban hasznosítható táplálékhoz juttatja az élőlényeket, ezért gyorsan uralkodóvá válik, és felgyorsítja az evolúciós változásokat. **Mind a vadászként, mind a zsákmányként szereplő egyedek egyre ügyesebbekké válnak a másik elfogásában, vagy a menekülésben. Ebben a folyamatban jelennek meg a félrevezetés igen változatos formái.**

2. A megtévesztés célja

Az emberek megkülönböztetik, és eltérően ítélik meg a félrevezetést attól függően, hogy az támadó, vagy védekező célt szolgál. Amint ezt a korábbi rövid kis írásomban írtam, a tízparancsolatban is szerepel a nyelvi megtévesztés, a hazugság tiltása, de érdekes és lényeges korlátozással: „ne tégy a te felebarátod ellen hamis tanúbizonyságot”. Tehát **nem általánosan tiltja a Biblia isteni kinyilatkozása a hazugságot; a hazugságot csak valaki**

¹ <http://www.infinitemath.hu/index.php/filozofia/item/39-r%C3%B6pke-gondolatok-a-hazugs%C3%A1gr%C3%B3l.html>

² Sokkal általánosabban használom a vadász és zsákmány kifejezéseket, mint általában szoktuk. Nem csak az állatokra gondolok vadászként, vagy zsákmányként, hanem minden élőlényt megkülönböztetek aszerint, hogy más élőlényt tekint-e tápláléknak, vagy ő maga szolgál táplálékkul másoknak. Természetesen sok olyan élőlény van, amely mindkét „szerepet eljátssza”, azaz vadász, de zsákmány is egyben.

ellen tiltja. Leszek Kolakowski is arról ír a hazugság kapcsán, hogy különbözőképpen ítéljük meg az állatvilágban tapasztalható megtévesztéseket. Ha a mimikri az állat életét védi, azt pozitívan értékeljük, ellenben nem tetszik, ha a megtévesztés célja a zsákmányszerzés. Ez összhangban van a fenti bibliai paranccsal.

Az emberi társadalom kialakulásával a megtévesztés tétje egyre kisebbé válik, hiszen a történelmi idő előrehaladtával az embereknél egyre ritkábban múlik a csaló, vagy a becsapott élete a csalárdságokon. **Megváltozik a cselszövés módja** is: az állati mimikri, és az egyéb **ösztönös zsákmányszerző és védekező félrevezetési technikákat felváltja a verbális hamisság, azaz a hazugság**³.

„Magától értetődik, hogy beszélni azért beszélünk, hogy kommunikáljunk. Ámde egyszersmind azért is, hogy valami mást viszont elrejtünk, kimondatlanul hagyjunk. Az embernek az a képessége, hogy ne csak az igazat mondja, a hazug állítástól a hallgatásig terjedő széles skálán mozog.”⁴ George Steiner állításához azt is hozzá kell fűznünk, hogy a kommunikált információt nem csak a tudatosság befolyásolja, de a tudatlanság is; egy közölt információ hiányos és/vagy téves lehet abból az okból is, hogy a közlője rosszul informált. Az ilyen típusú információkat nem is nevezzük hazugságnak, hanem tévedésnek, vagy hibás véleménynek.

3. Az igazság léte

Mivel soha nem vagyunk a teljes igazság birtokában, ezért az információ átadásánál csak **törekedni lehet a minél teljesebb igazságra, de elérni azt soha nem lehet.** Ez utóbbi okán azonban nem szabad feladni azt a célt, hogy őszinteségre törekedjünk, mindössze tudatában kell lennünk, hogy az igazság a véges látókörünkön kívül található, de tetszőleges mértékben megközelíthető. Az igazságnak ez az „*odaát van*” *jellege* sokszor megkérdőjelezi még a létét is. **Karl Popper Alfred Tarski nyomán meggyőzően érvel az igazság léte mellett:**

„... Alfred Tarski, egy fantasztikus matematikus és logikus megvédte és megszilárdította az igazság objektív elméletét. Egy olyan igazságelméletet adott, amely megmutatja, hogy ezek a támadások az igazság ellen -, amelyek szerint ilyen dolog nem is létezik - mind hibásak voltak. Tarski elméletének egyik nagyon érdekes és fontos következménye a következő. Bár van igazság, nem létezik *kritériuma* az igazságnak. Ez nagyon fontos, mert a legtöbb filozófus összetéveszti az igazság fogalmát az igazság kritériumának fogalmával. Azt hiszik, hogy ha létezik az igazság fogalma, akkor léteznie kell hozzákapcsoltan a kritériumának is. Más szóval operacionalisták. Kell lennie egy eljárásnak, amellyel eldönthető, hogy egy dolog igaz-e vagy hamis. Mármost teljesen világos, hogy nem létezik ilyen eljárás. Ha létezne, mindentudók lennénk. Mivel nem vagyunk mindentudók, az igazságnak nem létezhet kritériuma. De Tarski mindezt matematikai eszközökkel bizonyította, nem olyan teológiai eszközökkel, ahogy én most próbáltam.

...

Az igazságot «szabályozó elvnek» neveztem, mert bár az igazságra

³ Természetesen a korábbi félrevezetési módszerek egy része is megmarad, de az embereknél egyértelműen a verbális megtévesztés az uralkodó család.

⁴ George Steiner, Babel után

nincs kritériumunk, a hamisságra számos kritériumunk van. A hamisságnak ezek a kritériumai nem mindig alkalmazhatók, de nagyon gyakran rájövünk, ha valami hamis. Ezért van az, hogy az igazság keresése kritikus keresés.”⁵

Még valami lényeges dolgot hozzátennék Popper meggyőző érveihez az igazság objektív létezésére vonatkozóan: **a valóságban létező dolgok nem azok, amelyek léte csak logikailag igazolható, hanem azok, amelyek megtapasztalhatók**⁶. Természetesen léteznek igazságok, amelyeket először csak logikai következtetéssel ismerünk meg, de ezeket a tapasztalatnak meg kell erősítenie, pontosabban nem szabad ellentmondania a tapasztalatnak. Mindez az összes tudományos elméletre is igaz. „Tudjuk például, hogy egy elmélet szükségképpen hamis, ha önellentmondást tartalmaz. Valójában az önellentmondás a hamisság fő kritériuma, mivel a kritikában mindig azt vizsgáljuk meg, hogy a kritizált dolog nem mond-e ellent valami másnak.”⁷ Popper ebben az idézetben egy kicsit összemosta az önellentmondást a más dolgokkal való ellentmondással, ez azonban nem változtat a lényegen: **a hazugságot valamilyen ellentmondás tárja fel, és a végső szó a tapasztalaté.**

Emberi vonatkozásban – most elsősorban a beszédre gondolok, de tulajdonképpen minden kommunikációról elmondható –, hogy **az igazság a közlés belső logikáján, azaz önellentmondásosságán is múlik, de meghatározó módon az objektív valósággal való összehasonlítás az, ami alapján igaznak, vagy hamisnak minősítünk egy állítást.** Ez az utóbbi összehasonlítás azonban sokszor akadályozott, vagy nagyon idő-igényes. Ezért maradhat sokáig leleplezetlen egy hazugság, vagy tévedés.

4. A közélet hazugságairól

A közéletben elhangzó hazugságok, megtévesztések is azért maradhatnak rejtve sokáig, mert a hallgató tömeg vagy kevés információval rendelkezik, vagy az információfeldolgozása hiányos, vagy hibás. **A politikai félrevezetések veszélye épp ebben rejlik: a tudatlanságot kihasználó időnyerésben.** A közölt hazug valóság-modell annál nagyobb kárt okoz a közösségnek, minél később lepleződik le. A gazdasági- és egyéb valóság-modellek még szándékos csalás hiányában is tartalmazhatnak, és tartalmaznak is olyan elemeket, amelyek nem adekvátak a valósággal, hiszen nem vagyunk mindentudók. A szándékosan hamis elemek azonban olyan módon növelik meg a modell „valótlanságát”, hogy a torzított valóság-kép időzített bombaként ketyeg a befogadó tömeg, de a „bomba-gyáros” alatt is, hiszen **a téves információkon alapuló cselekvésnél a valósággal való szembesülés igen drámai kereteket ölthet, pusztító hatásuk kiszámíthatatlan.** Szándékosan használok harcias és kemény szavakat, mert a közéleti csalások ugyanazon elven működnek, mint a vadász megtévesztései, és a préda itt egy kis csoport, egy társadalom, vagy még nagyobb emberi közösség. Tehát **a közéleti hazugságok a támadó megtévesztései, és nem az áldozat védekezései. Ez az a fajta hazugság, amit az etikánk a legjobban elítél, és a Biblia a legalapvetőbb tízparancsolatában tilt.**

A közéleti megtévesztések **alapvető oka a hatalomvágyban megnyilvánuló anyagiasság.** A csalást általában az információ eszközeivel, annak manipulálásával igyekeznek elérni. Itt ugyanaz az ellentmondás lapul, mint amit a pénz kapcsán leírtam „*A pénz-információ szerepe*

⁵ Karl Popper, Test és elme

⁶ Itt a megtapasztalás nagyon általános értelmére gondolok: megtapasztalás minden kísérleti igazolás, legyen az a kísérlet bármilyen elvont és áttételes.

Hasonló okokból tartom értelmetlennek azt, amikor Isten létének bizonyítására logikai következtetésekkel akarnak eljutni. A végső szó itt is a megtapasztalásé.

⁷ Karl Popper, Test és elme

a gazdasági válságban”⁸ című cikkemben. Az információ nem úgy viselkedik, mint az anyagi javak. Elcsépeelt mondas, hogy *a tudás hatalom*, elcsépeelt, és *nem igaz*. **A tudás, vagy általánosabban az információ a cselekvési szabadságot növeli, mert a több információ nagyobb bonyolultságot jelent, a nagyobb bonyolultság pedig növeli a választási lehetőségek számát.**

A politika szereplőinek nagyobb informáltságuk miatt megnövekszenek a lehetőségeik. A hatalmas információ-mennyiséget a legtöbb esetben nem, vagy csak rosszul tudják kezelni a tehetség, az alkalmazandó gazdasági szaktudás és a – ma már elengedhetetlen – adatfeldolgozó, modellező informatikai háttér, és információelméleti szaktudás hiányában.

A túl sok információ kezelésében leggyakoribb hiba az úgynevezett „fő csapás követésének módszere”, amikor **elhanyagolnak olyan információkat, amelyek szükségesek lennének a megoldásra.**⁹ Másik gyakori, és még az előzőnél is veszélyesebb hiba a túl bonyolult információk feldolgozása során; **a rendszer nyitottságának csökkentése a feltételek egyszerűsítése, és kezelhetősége céljából. A nyitottság csökkentése pedig egyértelműen gátja a rendszer fejlődésének.**

Így a közélet vezetői az áhított anyagi hatalom helyett információt, és ezzel olyan nagy cselekvési szabadságot kapnak, amivel általában nem, vagy csak visszaélni tudnak. És szavazóik megnyerése céljából ezzel együtt megjelennek a verbális félrevezetések, amelyek tovább fokozzák az információs káoszt. A közéleti hazugságok és megtévesztések főleg kettős célt szolgálnak, és mindkettő célja a tömegek megtévesztése: egyrészt csúsztatnak, leegyszerűsítik az igazságot – mondván, hogy az egyszerű ember csak így érti meg¹⁰ – másrészt, információs szemfényvesztést hajtanak végre, hogy elkendőzzék csalásaikat, vagy téves döntéseiket.

5. A magánélet hazugságairól

A magánéleti hazugságok szintén két célt szolgálhatnak: **támadó és védekező megoldások lehetnek az emberi kapcsolatokban.**

Két ember kapcsolatában **a támadást szolgáló megtévesztések általánosságban ugyanúgy hatalomvágyban megnyilvánuló anyagiasságon alapulnak, mint a közéleti megfelelőjüknél.** Az anyagiasság igen széles skálán mozog az anyagi javak és személyek birtoklásának vágyától a személyes karrier, vagy egyéb pozíció áhításáig.

A **védekező csalásra** egy bibliai példa jut eszembe:

„Vala egy gazdag ember, kinek vala egy sáfára; és az bevádoltaték nála, hogy javait eltékozolja. Hívá azért azt, és monda néki: Mit hallok felőled? Adj számot a te sáfárságodról; mert nem lehetsz tovább sáfár. Mondta pedig magában a sáfár: Mit míveljek, mivelhogy az én uram elveszi tőlem a sáfárságot? Kapálni nem tudok; koldulni szégyenlek! Tudom mit tegyek, hogy mikor a sáfárságtól

⁸ <http://www.infinitemath.hu/index.php/egyeb/item/41-a-p%C3%A9nz-inform%C3%A1ci%C3%B3-szerepe-a-gazdas%C3%A1gi-v%C3%A1ls%C3%A1gban.html>

⁹ Ahogy mondani szokták: az ördög a részletekben rejlik, tehát nem szabad elhanyagolni a legkisebb információt sem. Irdatlan mennyiségű adat esetében épp ezért van szükség intelligens informatikai feldolgozó rendszerekre, például adatbányászatra, szokatlan események keresésének módszerére, stb. Ilyeneket már tömegesen használnak a fizikában, mind a kvantumjelenségek vizsgálatában, mind a csillagászatban. Ezek a módszerek nagyszerűen használhatóak lennének a gazdasági jelenségek elemzésében, feldolgozásában is.

¹⁰ Jelbeszéd helyett jelszavak, hogy egy dalra utaljak.

megfosztatom, befogadjanak engem házaikba. És magához hivatván az ő urának minden egyes adósát, monda az elsőnek: Mennyivel tartozol az én uramnak? Az pedig monda: Száz batus olajjal. És monda néki: Vedd a te írásodat, és leülvén, hamar írj ötvent. Azután monda másnak: Te pedig mennyivel tartozol? Az pedig monda: Száz kórus búzával. És monda annak: Vedd a te írásodat, és írj nyolcvanat. És dícséré az úr a hamis sáfárt, hogy eszesen cselekedett, mert e világnak fiai eszesebbek a világosságnak fiainál a maguk nemében.”¹¹

A kisebb hétköznapi hazugságok többsége a védekező megtévesztések közé tartozik. Ezek elkövetői – saját hitük szerint – általában azért élnek a félrevezetéssel, mert jót akarnak tenni a hazugságok célpontjaival, ezért is hívják ezeket *kegyes hazugságoknak*. Szerintem hibás megítélés ez, annyi igaz csak belőle, hogy ez a fajta hazugság semmiképpen nem támadó, viszont védekező annyiban, hogy az elkövetője inkább hazudik – képtelen lévén az igazság szeretetteljes, és a címzett számára lelki sérülést nem okozó megfogalmazására –, és védekezésként ezt a hazugságot jótettként állítja be. Ezek közé a hazugságok közé sorolom az orvosok beteg-ámításait is. *Sem a Biblia, sem az etikai érzékünk nem tiltja ezeket a megtévesztéseket, én azonban nem értek egyet velük.* Szerintem meg kell tanulnunk a kellemetlen információk átadásának azt a gyengéd és empatikus módját, hogy azzal minden tekintetben segítsünk azon, akinek szól. **Az igazság megismertetése önmagában is segítség, és mindig van olyan módja a kellemetlen hír közlésének, amely nem sért, csak gyógyít. Ennek a módnak a megtalálása nem lehetetlen, csak sok szeretet és empátia, meg jó adag bölcsesség kell hozzá.** Popper Péter jut erről eszembe, aki egyik előadásában azt mondta, hogy a tudás nem segíti a beteget, abból nem lesz gyógyulás. Ez csak részben igaz; mert Popper Péter nem számolt a tudás, és a hit különbségével. A tudás skaláris, nem vektoriális mennyiség, így nincs „mozgató erő” benne.¹² Csak a tudáson alapuló hit „mozgathat”. Popper Péter tehát tévedett, mert a pontosabb tudáson alapuló hit bizony gyógyíthat. A tudás, az igazság ismerete segíti a beteget, még akkor is, ha az orvos nem sok jóval kecsegtető tényeket ad át. Ekkor ugyanis a beteg – megismerve a lehetőségeket –, épp a túlélési esélyének növelése érdekében erősíti meg hitét, mozgósítja testi és lelki erejét. Ha nem tud a halálos veszélyről, akkor az utolsó tartalékok maradéktalan aktivizálása elmaradhat, így a gyógyulás esélye nem növekszik.

Minderről eszembe jutott az is, amit Pascal írt: „az igazság feltárása ugyanis azoknak használ, akiknek megmondjuk, de azoknak, akik kimondják, kárára van, mert meggyűlöltetik magukat.”¹³ Itt is hozzá kell tenni, hogy a probléma nem az igazsággal van, hanem a kimondásának módjával, amit még nem tanultuk meg szeretetteljesen és bölcsen végezni.

6. A hazugság információelméleti vonatkozásai

A hazugság viselkedését, funkcionalitásának egy részét **ugyanazok a törvényszerűségek jellemzik, mint általában az információt, hiszen maguk is információk.** Így a legfontosabbakat kiemelve:

- a hazugság is megállíthatatlanul **terjed**, megőrizni csak ideig-óráig lehet,
- a hazugság hazugságot szül, **nincs megmaradási törvény**,

¹¹ Lukács evangéliuma, 16. fejezet

¹² Erről írtam a „Tudás és hit” című cikkemben: <http://www.infinitemath.hu/index.php/filozofia/item/6-tud%C3%A1s-%C3%A9s-hit.html>.

¹³ Pascal, Gondolatok, 100.

Minél nyitottabb egy rendszer, annál gyorsabban lepleződik le a hazugság. Ugyanis a gyors terjedése miatt egyre valószínűbb, hogy ellentmondásba kerül a valósággal. Többek között ezért is igyekeznek a hazugságon alapuló politikai rendszerek csökkenteni az adott rendszer nyitottságát¹⁴. Ez pedig öngyilkos módszer, hiszen tudjuk, hogy csak a fokozottan nyílt rendszerek fejlődőképesek. Erről írtam „A változásról és az evolúcióról”¹⁵ szülő írásomban.

A megmaradási törvény hiánya ahhoz vezet, hogy a hazugság – a rákos sejtek terjedésének módján, és gyorsaságával – „megfertőzi” az egész rendszert, és ennek a következménye az, hogy a káros következmények sokkal súlyosabbak lesznek, és gyorsabban jelennek meg.

Egy általános információelméletnek szólnia kell majd a hazugságról is.

7. A megtévesztés evolúciója és egy jövőkép

A megtévesztés már a kezdetek kezdetétől információs aktus, csak alacsonyabb rendű élőlényeknél anyagi jelleget ölt azáltal, hogy rögzült testi képességek – pl. mimikri – vagy öröklött, ösztönös támadási és menekülési technikák módjában valósul meg. Amint a pénznel, **itt is egy lassú dematerializálódás figyelhető meg,** és az emberi társadalmakban már a félrevezetések igen nagy hányada tisztán információs módon, a verbális kommunikációban, hazugságokon keresztül történik.

Mondhatnánk, hogy a verbális megtévesztés is egyfajta szelekcióhoz vezethet; azaz ki mennél ügyesebben hazudik támadóként, vagy áldozatként, annál jobb a túlélési esélye. Ez azonban nincs így az információ már idézett tulajdonságai miatt. Épp ellenkezőleg, azt mondhatjuk, hogy mind a „hatalom-vadásznak”, mind a félrevezetett „hatalmi prédának” **annál többet kell hazudnia, minél kevésbé képes az információk feldolgozására, és kommunikációjára, és minél többet kell hazudnia, annál nagyobb a valószínűsége a lelepleződésének, és így bukásának is. Minél inkább fejlődik az emberek információfeldolgozó rendszere, azaz minél tanultabbak, intelligensebbek lesznek, annál kevésbé lesz szükségük hazugságokra, és ha azok mégis megjelenének, gyorsan fel tudják fedezni.**

Mondhatjuk tehát a költővel:

„Ha majd a szellem napvilága
Ragyog minden ház ablakán:
Akkor mondhatjuk, hogy megálljunk,
Mert itt van már a Kánaán!”

(Petőfi Sándor, A XIX. század költői)

Itt feltétlenül meg kell említeni azt a jövőképet is, amelyet a **Kapitány házaspár** válasz a „Szellemi termelési mód” című könyvükben. Erről tettem már említést az „Információvédelem vs. nyilvánosság”¹⁶ című cikkemben. A kapitalista termelési módot még nem váltotta fel egy alapjaiban újfajta termelési eljárás, ezért nem sikerült kialakítani egy, a javakat igazságosabban elosztó társadalmi berendezkedést sem. **Az igazi demokrácia anyagi**

¹⁴ Ma jó példa erre az Észak Koreai rezsime rendszere, és sajnos a jelenlegi magyar politikai vezetés is ebbe az irányba halad. Kína pedig arra jó példa, hogy gyors fejlődése mögött egyértelműen növekvő nyitottsága áll.

¹⁵ http://www.infinitemath.hu/index.php/egyeb/item/28-a-v%C3%A1ltoz%C3%A1sokr%C3%B3l-%C3%A9s-az-evol%C3%BAci%C3%B3r%C3%B3l*.html

¹⁶ <http://www.infinitemath.hu/index.php/archivum/item/56-inform%C3%A1ci%C3%B3v%C3%A9delem-vs-nyilv%C3%A1noss%C3%A1g.html>

síkon sohasem lesz elérhető, csakis szellemi, azaz információs síkon. Ezért életbevágóan fontos az anyagi értékek felől a szellemi értékek felé fordulni. A fenti könyv szerzőpárosa meggyőzően érvel amellett, hogy jelenleg már kialakulóban van a szellemi termelésnek a közösségi, a javakat sokkal igazságosabban elosztó jellege, egyik példaként említve az internetet. A szerzői jogok érvényesítésének nehézségeiben is az látszik, hogy az információ funkcionalitása alapjaiban más, mint az anyagi dolgoké: az információ nem sajátítható ki, nincs megmaradási törvény, hiszen az információ nem vész el a forrása számára sem, és megjelenik az átvevőjénél is.

A fentiek szerint a **megettévesztések jelenleg tapasztalható növekedése vagy téves megfigyelés, vagy ha nem, akkor csak átmeneti jelenség lehet. Előbb-utóbb bekövetkezik az a gazdasági, és társadalmi szempontból minőségi ugrás, amely a közösségi tulajdonon alapuló *szellemi termékeken és információs termelőeszközökön* alapuló társadalom megvalósulását ígéri, ahol a megettévesztés senki érdekét nem jelentheti, tehát a hazugságok el fognak tűnni.**